Pelmolens in de provincie Groningen, gebouwd tussen 1680 en 1856

B. D. Poppen

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de in de loop der eeuwen in de provincie Groningen gebouwde pelmolens. Aandacht wordt besteed aan de eerste pelmolen die in 1680 in de stad Groningen werd gebouwd, waarbij tevens een afdruk uit het resolutieboek van de verstrekking van het octrooi is opgenomen. Enkele pelmolens die in de provincie werden gebouwd, worden nader toegelicht, alsmede de eerste pelmolen in de naburige Duitse stad Emden. Tevens wordt aandacht geschonken aan de invloed die de belasting op het gemaal op de pelmolens had. In een chronologische lijst wordt vervolgens een overzicht gegeven van het bouwjaar en de plaats waar de eerste pelmolen ter plaatse werd gebouwd.
Het artikel wordt afgesloten met de weergave van een aantal getranscribeerde bronteksten betreffende de pelmolens en de door de Groninger overheid daarvoor opgestelde resoluties.

Het ontstaan van de pelmolen
Het gebruik van windmolens voor het malen van graan gebeurde al vanaf de dertiende eeuw. Voor het wegmalen van water kon een eeuw later eveneens de windmolen worden ingezet. De ontwikkeling van de windmolens voor het pellen van gerst tot gort vond pas in de zeventiende eeuw plaats.

Pellen is het verwijderen van het harde vliesje om de gerstkorrel. Hierdoor ontstaat gort (te vergelijken met gepelde rijst). In tegenstelling tot het malen van koren, werd ten tijde van de belasting op het gemaal in de provincie Groningen (1594-1856), op het pellen van gerst geen belasting geheven. In die tijd was gort dan ook het voedsel van de gewone man, waardoor het uiteindelijk grootschalig werd geproduceerd.

Het pellen gebeurde aanvankelijk met rosmolens. Door de trage gang van het paard was de productie echter gering, terwijl de kosten voor de paarden hoog waren. Door de windmolens in te richten voor het pellen, werd een veel hogere productie bereikt. De enige beperkende factor was de windkracht, die voor het pellen wel minimaal vijf Beaufort moest bedragen.

De bouw van de eerste windpelmolen in de Nederlanden gebeurde zeer waarschijnlijk in 1638 in Zaandijk. De bouw van deze molen vond plaats in opdracht van twee Zaandijker broers, Arian Pietersz. en Arian Gerritsz. van der Ley, en Sebastiaan Fols, een gevluchte Mennoniet uit de Duitse Pfalz. Aangenomen wordt dat Sebastiaan Fols de techniek van het pellen van gerst heeft meegebracht uit zijn geboorteland. De eerste pelmolen is bekend gebleven onder de naam ‘De Oude Pelmolen’. De inrichting van deze molen bestond uit één pelsteen en een koppel maalstenen. Waarschijnlijk lag de pelsteen op een (stenen of houten) plaat.

Het octrooi voor de eerste pelmolen in de provincie Groningen
Ruim veertig jaar later, in 1680, werd te Groningen, aan het Winschoterdiep, buiten het Kleinpoortje, de eerste pelmolen gebouwd. Het was Geutjen Jacobs, ook vermeld als Geugien Jacobs van der Venne, meester timmerman, die op 26 juni 1680 van de Gedeputeerde Staten een octrooi verkreeg voor de bouw van deze *pelde garsten meulen* voor de tijd van vijftien jaar[1] - zie de afbeeldingen 1 (a en b). Aanvankelijk verkreeg Geugien het octrooi alleen voor de stad Groningen, waarop hij uitbreiding vroeg voor ook de stadsjurisdicties Gorecht en de beide Oldambten. Uiteindelijk verkreeg hij het octrooi voor de gehele provincie[2].

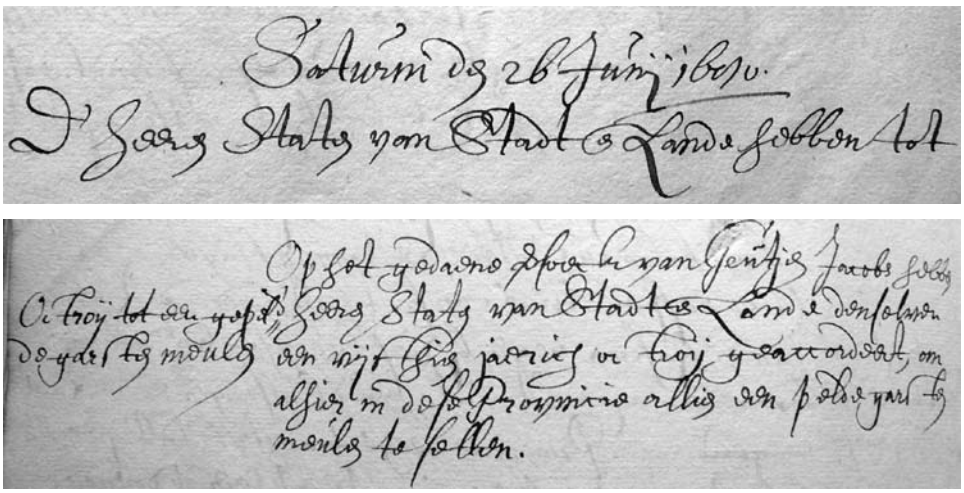

Afb. 1 (a en b)
Saturni den 26 Junij 1680.
Octroij tot een gepelde garsten meulen

Op het gedane versoek van Geutjen Jacobs hebben d’ Heeren Staten van Stadt en Lande denselven een vijfthien jarig octroij geaccordeert, om alhier in dese Provincie alleen een pelde garsten meulen te setten.

In 1690 werd de pelmolen in brand gestoken en daarna niet herbouwd. Geutje Jacobs van der Venne, die voor de stad ook actief was in waterwerken, verkreeg in 1687 eveneens een *Octrooij van de Stijfzelmakerije*[3] Dit bedrijf verwerkte *slechte en meest verdurvene* tarwe en was gevestigd naast de pelmolen. Door de brand was Van der Venne in grote financiële problemen geraakt en verkocht hij de stijfselmakerij aan zijn zwager. In 1700 werd de stijfselmakerij verkocht, stijfsel werd er al niet meer in gemaakt en alle kuipen, bakken en gereedschappen werden verkocht.

In 1694 werd door het stadsbestuur vergunning verleend voor het bouwen van een pelmolen aan het Reitdiep te Groningen. Ook werd een octrooi afgegeven, die echter vijf jaar later weer werd ingetrokken. In datzelfde jaar, 1699, werd het Jan Tedens en Cons. toegestaan om buiten de Steentilpoort, ten zuiden van het trekdiep langs het Damsterdiep, *een pelde garste molen te setten*[4].

In 1699 verkregen eveneens Derck Jans en Cons. een vergunning voor het bouwen van een pelmolen. Deze molen kwam te staan op vrijwel dezelfde locatie als de eerste pelmolen aan het Winschoterdiep. Ook te Noorderhogebrug, ten noorden van de stad, werd nog een pelmolen gebouwd. Ruim een eeuw later, in 1811, stonden er, ondanks afbraak en nieuwbouw, uiteindelijk toch nog steeds vier pelmolens in het gebied van de stad Groningen[5].

Pelmolens in de provincie
Ook in de provincie verrezen pelmolens, totdat het provinciaal bestuur op 13 mei 1711 besloot dat er geen pelmolens buiten hun 'consent' mochten worden opgericht. De in aanbouw zijnde pelmolen te Usquert mocht nog volbouwd worden[6].

Op 9 oktober 1714 werd beslist dat *den nieuws getimmerde Peldegarsten molen tot Ezinge zal worden geremoveert* [=afgebroken -bdp]. Twee maanden later, op 15 december 1714 werd echter permissie gegeven, om *dezelve te behouden*.

Het Gerichte van Garsthuisen werd op 5 juli 1715 *geauthoriseert een peldegarsten molen te mogen setten*. En op 19 september 1716 werd aan het Gerichte van Farmsum *geauthoriseert eene peldegarsten molen op te rigten*. Andere plaatsen volgden, zoals Stroobos 29 april 1718, Aduard 12 juni 1721, Solwerd 27 april 1724 en Beersterhoogen 17 juli 1725. De in 1752 verkochte pelmolen te Stroobos zou in Winsum weer worden opgebouwd, doch mocht van de Provinciale Staten niet naar elders in de provincie worden verplaatst[7]. In dat jaar waren er reeds 30 pelmolens in de provincie gebouwd. Het is onbekend wat er vervolgens met de molens is gebeurd.

De invloed van de belasting op het gemaal op de pelmolens
De in de provincie Groningen in 1594 ingevoerde belasting op het gemaal bepaalde dat op het malen van graan (rogge en tarwe) belasting werd geheven. Gerst en boekweit werden niet belast. De naleving van deze belasting werd vanaf 1628 gecontroleerd door cherchers (sarries) die door de provinciale overheid werden aangesteld en in een huisje (sarrieshut) naast de korenmolens woonden. Om fraude te voorkomen en controle gemakkelijker te maken, mochten malen en pellen niet in één gebouw (molen) plaatsvinden.

De vanaf 1680 gebouwde pelmolens mochten dan ook alleen van pelstenen worden voorzien. De aanwezigheid van maalstenen was verboden. Omgekeerd was het korenmolenaars verboden pelstenen in de molen te hebben. Dit gold overigens ook voor boekweitmolenaars.

In de resolutie van 22 januari 1732 wordt dit als volgt beschreven: *dat in gene pelmolens of boekweite molens enige steenen zouden mogen zijn waar mede koorn konde worden gemalen*[8].

Dat er toch gesjoemeld werd blijkt bijvoorbeeld uit een op 2 februari 1750 door de Gedeputeerde Staten genomen besluit dat *de steenen, tot de Pelmaalderijen, in de molen Delfzijl wordende bevonden daadelijk doen wegnemen.*

Ook al werd het pellen van gerst niet belast, toch waren pelmolenaars verplicht *de vrye ondersoek van frauden aan de Pagtenaaren met een Gerigts dienaar geadsisteert, toe te staan*. Hierbij werd ook gecontroleerd of

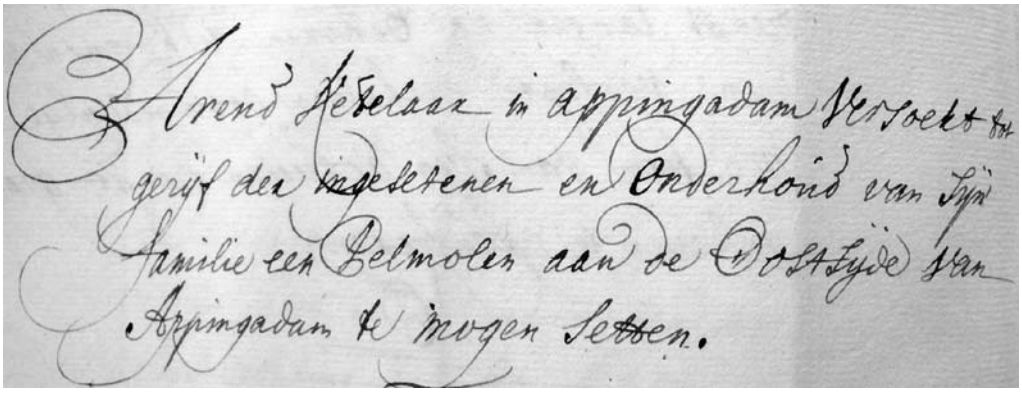
Arend Ketelaar in appingadam Versoekt tot
gerijf der ingesetenen en Onderhoud van Sijn
familie een Pelmolen aan de Oost Sijde van
Appingadam te mogen setten.

Afb. 2. Arend Ketelaar in Appingadam versoekt tot gerijf der ingesetenen en onderhoud van sijn familie een Pelmolen aan de Oostsijde van Appingadam te mogen setten. *(13 december 1715. Toegang 1, inventarisnr. 29)*

er geen andere granen dan gerst in de molen aanwezig waren. In de resolutie wordt het als volgt beschreven: *Dat door desen aan alle pelmulders en boekweitemulders op het aller rigoureuste wordt verboden om eenig ander koorn wat name het ook mogte hebben, als tot haren bedrijf gehorende op in en omtrent haar molens te hebben : en haar te verbieden om geenig koorn dat gewoonlijk op de ordinaris wint molens wordt gebroken, op hare molens te breken en malen*[8].

In 1752 verboden de Provinciale Staten het verplaatsen van pelmolens, aangezien er al teveel pelmolens waren gebouwd en er dus een overproductie van gort was ontstaan. Letterlijk vermeldt het verbod: *Wyl de Fabryquen andersints onmogelijk in stande konden blijven als overvloedig in staat alle ingesetenen met grutte te konnen spijsigen*. Een meebepalende factor voor de Groninger gort was, dat de import verboden werd in Oost-Friesland en Noorwegen.

Toch werden in de jaren tussen 1770 en 1810 op verschillende plaatsen nieuwe pelmolens gebouwd. Uit de molentelling van 1809 blijkt dat er in dat jaar 37 pelmolens in de provincie stonden. Een belangrijke oorzaak van de afname van de bouw van pelmolens is de introductie van de aardappel. Dit voedzaam en gemakkelijk te verbouwen product bleek ook nog eens goedkoper te zijn dan vele graanproducten, zodat het ook voor de lagere stand betaalbaar was.

De invloed van de Franse overheersing

De Franse tijd betekende voor de zeven gewesten het einde van een eeuwenlange gewestelijke autonomie. Nadat de Franse revolutionaire legers in januari 1795 het westen van Nederland hadden bezet, werd kort daarna de Bataafse Republiek uitgeroepen. Er kwam een gecentraliseerd bestuur, waardoor Nederland een eenheidsstaat werd. Dat hield in dat voortaan het land vanuit Den Haag zou worden bestuurd. Er kwam een nieuwe grondwet waarin eens en voor altijd het centrale bestuur van ons land werd vastgelegd. Napoleon besloot in 1810 Nederland als provincie bij Frankrijk te voegen, waardoor het in 1806 door hem gevormde Koninkrijk Holland ophield te bestaan. Het gevolg hiervan was, dat de Franse wetgeving van toepassing werd en aangezien daarin geen belasting op het gemaal was opgenomen en evenmin de verplichte scheiding van pel- en maalmolens, werd het de molenaars toegestaan zowel pel- als maalstenen in hun molens te hebben. Deze vrijheid en gelijkheid duurde echter slechts drie jaren. Uit de in 1814 gehouden molentelling blijkt dat er in dat jaar in de provincie Groningen 96 korenmolens en pelmolens stonden. Hiervan was ruim de helft een korenmolen, voornamelijk voor rogge. Het aantal molenaars dat tijdens de Franse inlijving gebruik gemaakt had van de mogelijkheid zowel maal- als pelstenen in hun molen te installeren, was gering[9]. Na de uiteindelijk nederlaag van Napoleon zou de zoon van stadhouder Willem V koning worden van de Verenigde Nederlanden, als Koning

Afb. 3. *De pelmolen te Ulrummertil, in 1784 getekend door Jan Bulthuis (1750-1801). (Coll. Groninger Molenarchief)*

Willem I, en de Restauratie gestalte geven. In hetzelfde jaar 1814 werd de bovengenoemde vrijheid door Koning Willem I weer teruggeschroefd en moesten de molenaars kiezen hoe ze verder wilden met hun bedrijf, òf als korenmolenaar, òf als pelmolenaar, waarna òf de pel- òf de maalstenen werden verzegeld.

Ook de belasting op het gemaal, die tijdens de Franse inlijving was afgeschaft, werd opnieuw ingevoerd, evenals de controles door de cherchers. Een gevolg was dat zowel de koren- als de pelmolenaars te maken kregen met een nog strenger regiem dan vóór 1795, zodat de roep om vrijheid van bedrijfsvoering steeds vaker klonk. Na hevige en aanhoudende kritiek werd in 1816 besloten tot de opheffing van deze belasting, met als argument dat het meel een eerste levensbehoefte was, die voor iedereen toegankelijk moest zijn. Diverse molenaars grepen de mogelijkheid aan om pel- of maalstenen in hun molen te plaatsen, waardoor het molenaarsberoep - pellen en malen - veel meer lonend werd. Ook was het nu gemakkelijker om een nieuwe molen te laten bouwen, zoals gebeurde in Wildervank 1818, Briltil 1818, Leens 1819, Hornhuizen 1820, Drieborg 1821, Blijham 1823 en te Wagenborgen in 1824.

Lang duurde deze nieuwe situatie niet, want op 21 augustus 1821 werd de belasting op het gemaal opnieuw ingevoerd, doch nu als een landelijke belasting. Daarnaast oordeelde de overheid dat door het tegelijk verwerken van belast en onbelast graan in één molen, fraude in de hand werd gewerkt. Ook werd verplicht gesteld dat Koninklijke goedkeuring vereist was, eer men een nieuwe molen mocht bouwen.

Eind 1830 werd het 'Nieuw Reglement op het Gemaal', ingevoerd, waarmee enerzijds de verplichtingen en controles werden verscherpt, anderzijds de mogelijkheid tot het inrichten van een koren- en pelmolen werd versoepeld.
Doordat de aardappeloogst van 1845 volledig mislukte, steeg de vraag naar gort. Toen in de periode 1845-1847, als gevolg van de mislukte roggeoogst, ook de broodprijzen stegen, nam de vraag naar gort nog meer toe.
In de Zaanstreek was onderwijl het aantal pelmolens flink gedaald en bij het merendeel van de overgebleven molens had men zich toegelegd op het pellen van rijst. Logisch dat steeds meer verzoeken van Groninger molenaars werden ingewilligd, waardoor het aantal koren- en pelmolens navenant toenam.

Na de afschaffing van de belasting op het gemaal, in 1855, verkregen de molenaars een volledige vrijheid voor hun bedrijfsvoering[10]. Vanaf toen was men vrij de molens alsnog te voorzien van maal- en/of pelstenen, zodat er in 1856 in de gehele provincie Groningen 222 koren- en pelmolens konden worden geteld[11].

Doordat de verdiensten van de molenaars weer toenamen, werd het mogelijk oude (standerd)molens af te breken en grotere achtkante bovenkruiers ervoor in de plaats te bouwen; een proces dat, afhankelijk van de geboden vrijheid, al een aantal jaren eerder was begonnen, namelijk: 1852 Thesinge en Westerlee; 1853 Leermens; 1854 Lutjegast, 1855 Onderdendam en Oldehove, 1856 Lutjegast, Warffum, Westeremden en Eenrum; 1857 Blijham; 1858 Zuurdijk; 1862 Oostwolderhamrik; 1865 Zeerijp en Bellingwolde; 1866 Uithuizen.

Afb. 4. *De pel- en trasmolen De Eendracht in Groningen op een opname van 1890. De molen werd in 1791 gebouwd en was de derde op deze locatie, alwaar in 1680 de eerste pelmolen was gebouwd. De molen was tevens ingericht voor het malen van tufsteen (tras). Na installatie van een stoommachine (zie de pijp) werd de molen in 1892 afgebroken. (Collecie Groninger Molenarchief)*

Daarnaast werden nieuwe koren- en pelmolens gebouwd, zoals: 1855 Bellingwolde, Feerwerd, Middelstum, Onderdendam, Oldehove en Onstwedde; 1856 Warffum; 1858 Eppenhuizen, Mensingeweer, Vierhuizen en Zuurdijk; 1859 ‘t Lage van de Weg (Uithuizen) en Overschild; 1860 Slochteren; 1862 Eenrum, Meedhuizen en Winschoten; 1865 Huizinge en Zeerijp; 1866 Kornhorn en Oudeschip.

De eerste pelmolen te Emden

De eerste pelmolen bij de oosterburen van de provincie Groningen werd in de havenstad Emden gebouwd. Hier werd op 14 maart 1698 een octrooi verleend voor de bouw van ‘De groote Pelmölen’, die aan de Katte lag op een heuvel van de stadswal, tussen de Alten Graben en de Meister-Geerds-Zwinger. Deze grote pelmolen was een standerdmolen, die op de stadswal stond, waardoor de mogelijkheid bestond het gerst per schip aan te voeren. De duur van het octrooi bedroeg 25 jaar en werd in 1721 verlengd.

Veertien jaar later, in 1735, brandde deze molen af, doch hij werd herbouwd. Op 10 augustus 1868, tijdens een zwaar onweer, werd de molen door de bliksem getroffen en brandde geheel af. De molen werd niet opnieuw herbouwd.

In het vermelde jaar 1721 werd eveneens het octrooi voor de inmiddels gebouwde ‘Kleine Peldemühle’ (later genoemd ‘De goede Verwagting’), verlengd. Deze molen stond aan de Kattewall te Emden en brandde op 1 december 1810 af[12].

In de plaats Papenburg (ongeveer ter hoogte van Assen) werd in 1701 een pelmolen gebouwd. De bouwmeester was molenbouwer Jacob Garbrants uit het Duitse Jemgum.

Een chronologisch overzicht van de pelmolens in de provincie Groningen

In het hieronder volgend overzicht wordt alleen de eerst gebouwde pelmolen ter plaatse vermeld. Vervanging of vernieuwing wegens brand of iets dergelijks is niet opgenomen. In de dorpen stond in de achttiende en negentiende eeuw slechts één pelmolen; voor een tweede werd geen vergunning verleend. Alleen in de stad Groningen werden in enkele tientallen jaren tijd vier pelmolens gebouwd. De korenmolens die in de negentiende eeuw alsnog werden voorzien van pelstenen zijn als zodanig vermeld. Ook de nieuw gebouwde combinatiemolens, pellen en malen, zijn opgenomen.

De gegevens gemerkt met een * zijn afkomstig van vermeldingen in bronnen in de Groninger archieven, waarin het jaar van oprichting is te lezen, of waarin de molen wordt vermeld.

Gegevens gemerkt met een # zijn afkomstig van de door de heer B. van der Veen Czn. samengestelde fiches van de Groninger molens, waarvan de originele exemplaren te vinden zijn in het archief van De Hollandsche Molen te Amsterdam en de kopieën hiervan berusten in het Groninger Molenarchief te Groningen.
Deze fiches zijn nu ook te raadplegen op de website van De Hollandsche Molen: http://www.allemolens.nl.

1680	Groningen tot 1690 *	16 juni 1680. Toegang 1, inventarisnr. 16
1694	Groningen # Reitdiep	Ap. 22 mei 1694
1699	Groningen Winschoterdiep	H. Perton - zie literatuurlijst
1700	Groningen (Noorderhogebrug)	H. Perton - zie literatuurlijst (later pel- en oliemolen De Meeuw)
1700	Groningen #	Res. B.R. 17 oktober 1699
1703	Eexta *	koopbrief 1703. Molenbouwer Harmen Dercx en zijn echtgenote Dieuwke Bouwes verkopen een derde part van de nog te timmeren pelmolen aan de Scheemder molenaar Luitjen Jans en zijn vrouw Trijntje Mennes, koopsom 1300 car. gld.; RA.V.bb 4
1711	Usquert *	13 mei 1711. Toegang 2, inventarisnr. 1011
1712	‘t Waar *	7 maart 1712. Overdracht van 1/4 door Derk Jans x Hindrikje aan Reinder Willems en Nieske Willems - RA.V.a.a.2
1714	Ezinge *	9 oktober 1714. Toegang 2, inventarisnr. 1012
1715	Garsthuizen *	5 juli 1715. Toegang 2, inventarisnr. 1012
1715	Appingedam *	13 december 1715. Toegang 1, inventarisnr. 29
1715	Midwolderhamrik *	17 januari 1715. Toegang 2, inventarisnr. 1012
1716	Farmsum *	19 september 1716. Toegang 1, inventarisnr. 29
1718	Stroobosch *	29 april 1718. Toegang: 1, inventarisnr. 30
1721	Aduard *	12 juni 1721. Toegang 2, inventarisnr. 1012
1723	Oudeschans #	Octrooi 19 april 1723
< 1723	Uithuizen *	23 juni 1723. Een akte op perkament betreffende de pelmeule.
1724	Solwerd *	1 april 1724. Toegang 2, inventarisnr. 1012
1725	Beersterhoogen *	17 juli 1725 RA. Beerta V.e.e.
1727	Termunterzijl *	29 januari 1727. Toegang 2, inventarisnr. 1012
< 1728	Niehove *	24 mei 1728. Toegang 1, inventarisnr. 170

< 1734	Eenrum #	8 maart 1737. Resolutie Prov. Staten, deel 39
1711-43	Loppersum #	
<1740	Tjamsweer #	
1742	Midwolda O. *	23 mei 1742. Toegang 2, inventarisnr. 333
<1743	Wehe *	1743 pelcontract, 1791 Groninger Courant
<1743	Mensingeweer *	Toegang 734
<1743	Rasquert *	Toegang 734
<1743	Middelstum *	Toegang 734, brandverzekering
<1743	't Zandt *	Toegang 734
<1743	Oosterwijtwerd *	Toegang 734

Op een onderling verzekeringscontract van twaalf pelmulders in de provincie Groningen, gedateerd 23 februari 1743, worden de volgende pelmolenaars en hun standplaatsen vermeld:
Hans Hindrix, pelmolenaar tot Wee, d.e. [de edele] Cornellis Edes van Menschweer, d.e. Frerik Cornellis van Eenrum, d.e. Reinder Jans van Rasquart, d.e. Enne Pieters van Middelstum, d.e. Cornellis Jans van Usquart, d.e. Tjaart Jans van Uithuisen, d.e. Geert Clasen van de Meeden, d.e. Pieter Jans van t Zant, Gerrit Star van Oosterwijtwert, en d.e. Hindrik Duimers uit den Dam, en d.e. Jacob Jans, pelmolenaar tot Loppersum.
(Toegang 734. De volledige tekst is opgenomen in het boek *Groninger molenhistorie*, pp. 440-443.)

1743	Grijpskerk #	
1746	Ulrummertil *	Verzegeling RA. III x 129
< 1748	Uithuizermeeden *	Toegang 734, inventarisnr. 695
1755	Losdorp *	Toegang 734, inventarisnr. 695
<1756	Pieterzijl #	
1758	Oude Pekela	in het Westerwoldse gedeelte
1760	Opwierde #	
1761	Nieuweschans #	
<1763	Noordhorn #	
1763	Winschoten #	'De Volharding', later 'Molen Edens'
1766	Delfzijl - korenmolen	octrooi verleend om te mogen pellen
1780	Groningen, Reitdiep	pel- en barkmolen # (octrooi 5 juni 1780)
<1781	Warffum #	
<1781	Kroddeburen (Ten Post) #	rogge- en pelmolen

Op een onderling verzekeringscontract van twintig pelmulders in de provincie Groningen, gedateerd 14 juli 1784, worden de volgende pelmolenaars en hun standplaatsen vermeld:
de E. [Edele] Hans H. Kornellis, Pelmolenaar te Wehe, Kornellis Jans te Menschweer, Enne Pieters te Middelstum, Hindericus Eisses te Uithuisen, Balster Hindriks op de Uithuister Meeden, Kornellis Stax te Oosterwytwerd, Klaas Mennes te Tjamsweer, Kornelis Hijbels te Farmsum, Hindrik Waalken van de Bult (Oudeschans), Pieter Ennes te Garshuisen en Freerk Jans, Pelmolenaar onder Solwert, Kornellis Vreerks, Pelmolenaar te Eenrum, Reinder Jans, wedw. te Rasquerd, Pieter Everts Bakker te Usquerd, Walle Pieters en Cons.n op 't Sand, Ebel Pieters en Cons.n te Losdorp, Ebel Kornellis te Ezinge, Jannes Jacobs en Cons.n te Loppersum, Harmannus Hagenouw te Ulrum en Jacob Wybes en Cons.n, Pelmolenaars te Aduard.
(Rijksarchief Groningen 2296 Rechterlijke archieven LII.b.3, pagina 340 t/m 344

Prothocol der verzecelinges van Uithuisen 1777, een onderling verzekeringscontract van twintig pelmulders in de provincie Groningen, verleden voor de geconstitueerde redger Dr. Adam Tebbens, d.d. 14 juli 1784.
(Toegang 734, inventarisnr. 695, op rugetiket: 1777-1785. De volledige tekst is opgenomen in het boek *Groninger molenhistorie*, pag. 440-443.)

<1784	Stedum #	koren- en pelmolen
1784	Nieuwe Pekela *	RA.III.X.184
1785	Oude Pekela #	
1786	Nieuwolda #	
1798	Woldendorp #	gebouwd als koren- en pelmolen
1799	Veendam #	voor Remmelt Hindriks Bossema. 16 januari 1799: *de E. Remmelt Hindriks Bossema en Margien Jans Wilkens kopen een huis, tuin en 2 stukjes land enz. van Hindrik Jans Dik* - RA.V.l.l.30
1801	Winsum #	'De Vriendschap'

Afb. 5. *De molen De Wijmers, ook wel genoemd Muda's molen, gelegen aan het kanaal De Wijmers in Loppersum, is in 1804 gebouwd als pelmolen. Op 5 oktober 1836 werd vergunning verkregen rogge- en weitstenen in de pelmolen te plaatsen. De vlucht bedroeg 72 voet en de zelfzwichting werd in 1895 aangebracht. Afgebroken in 1917. (Collectie Groninger Molenarchief)*

1802	Sellingen #	gebouwd als rogge-, olie- en pelmolen
1803	Termunten #	gebouwd als koren- en pelmolen
1805	Noordbroek #	korenmolen, mede ingericht als pelmolen
1813	Bedum #	
1813	Niezijl #	
1815	Oostwold (O.) #	korenmolen, mede ingericht als pelmolen
1818	Kloosterburen #	
1818	Briltil #	gebouwd als koren- en pelmolen
1818	Sappemeer #	gebouwd als koren-, mout- en pelmolen
1818	Wildervank #	gebouwd als koren- en pelmolen
1818	Zandeweer #	
1818	Kantens #	
1818	Hoogezand	korenmolen, mede ingericht als pelmolen
1819	Leens #	gebouwd als koren- en pelmolen
1819	Noorddijk #	gebouwd als koren- en pelmolen
1819	Schildwolde #	gebouwd als koren- en pelmolen
1820	Hornhuizen #	gebouwd als koren- en pelmolen
1821	Drieborg #	gebouwd als koren- en pelmolen
1822	Oostwolderhamrik #	gebouwd als koren- en pelmolen
1823	Blijham	gebouwd als koren- en pelmolen
1823	Haren #	gebouwd als koren- en pelmolen
1823	Holwierde #	zaagmolen, kreeg één pelsteen
1824	Wagenborgen	gebouwd als koren- en pelmolen
1825	Pieterburen #	gebouwd als koren- en pelmolen
1827	Vlagtwedde #	korenmolen gebouwd voor 1734, wordt van pelstenen voorzien
1828	Muntendam #	gebouwd als koren- en pelmolen
1828	Den Andel #	korenmolen gebouwd voor 1781, wordt van pelstenen voorzien
< 1828	Wirdum #	gebouwd als koren- en pelmolen
<1828	Wetsinge #	gebouwd als koren- en pelmolen
1830	Termunterzijl #	zaagmolen van 1802, wordt van pelstenen voorzien
1830	Heveskes #	gebouwd als koren- en pelmolen
<1831	Oosternieland #	nieuw gebouwd als koren- en pelmolen
1831	Stadskanaal #	gebouwd als koren-, zaag- en pelmolen
>1831	Scheemda #	korenmolen, wordt van pelstenen voorzien
1832	Meeden #	gebouwd als koren- en pelmolen
1834	Enumatil #	
1835	Woltersum #	korenmolen gebouwd voor 1776, wordt van pelstenen voorzien

1836	Windeweer #	gebouwd als koren- en pelmolen
1838	Hoogkerk #	gebouwd als koren- en pelmolen
1838	Sellingen #	gebouwd als koren- en pelmolen
1839	Ten Boer #	
1839	Spijk #	
1840	Houwerzijl #	korenmolen, wordt van pelstenen voorzien
1841	Kommerzijl #	gebouwd als koren- en pelmolen
1841	Schouwerzijl #	gebouwd als koren- en pelmolen
1841	Westerwijtwerd #	gebouwd als koren- en pelmolen
1844	Zijldijk #	gebouwd als koren- en pelmolen
1844	Onstwedde (Horsten) #	gebouwd als koren-, pel- en cichoreimolen
1845	Briltil #	
1846	Oldehove #	'Aeolus'
1846	Groningen bij Noorderhoogebrug *	Toegang 1399, inventarisnr. 186
1846	Niekerk #	
1847	Grootegast #	
1847	Foxholsterbosch #	
1848	Zuidwolde	
1849	Noordlaren #	gebouwd als koren- en pelmolen
1849	Garrelsweer #	gebouwd als koren- en pelmolen
1849	Oostwolderpolder #	gebouwd als koren- en pelmolen
1850	Godlinze #	gebouwd als koren- en pelmolen
1851	Tolbert #	gebouwd als koren- en pelmolen
1851	Warfhuizen #	
1851	Garnwerd #	herbouwd als koren- en pelmolen
1852	Zoutkamp #	
1853	Bierum #	gebouwd als koren- en pelmolen
1853	Zuidbroek #	gebouwd als olie- en pelmolen
1854	Noordwolde (Ellerhuizen) #	
1854	Westernieland #	gebouwd als koren- en pelmolen
1854	Lutjegast #	gebouwd als koren- en pelmolen
1854	Ter Apelkanaal #	gebouwd als koren- en pelmolen
1854	Visvliet #	gebouwd als koren- en pelmolen
1855	Garmerwolde #	zaagmolen, omgebouwd tot koren- en pelmolen

De totale lijst omvat 124 pelmolens.

Afb. 6. De Heren Staten van Stad en Lande hebben aan Garmt Jacobs sijn versoek, invoegen gedaan accorderende denselven gepermitteert, om eene pelmeulen bij Strobusch te mogen doen setten.
(29 April 1718. Toegang 1, inventarisnr. 30)

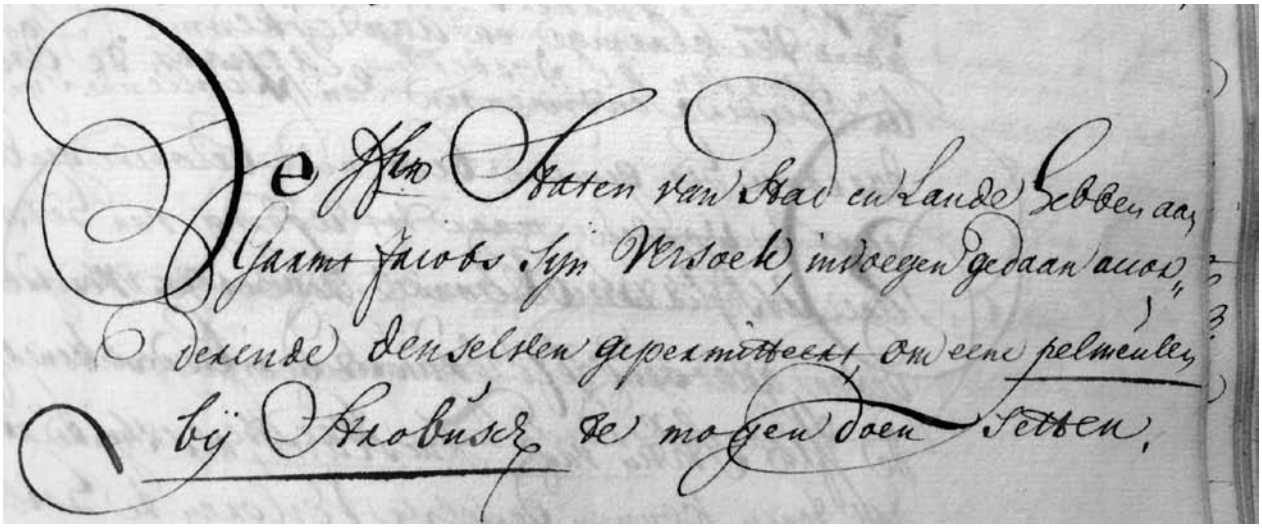
De Hhn Staten van Stad en Lande hebben aan
Garmt Jacobs sijn Versoek, invoegen gedaan accor-
derende denselven gepermitteert, om eene pelmeulen
bij Strobusch te mogen doen setten.

Geraadpleegde literatuur
* Dijk, B., e.a., *De Groninger pelmolen*. Stichting De Groninger Molen. (Groningen 1999).
* Doesburg, R., *Van gerst tot gort. Pelmolenindustrie in Groningen vanaf 1680* (Geschiedeniswinkel RUG 1997).
* Havik, P. H., *De werking van de pelmolen* (Koog aan de Zaan, 1929 / facsimile-uitgave. 1978).
* Paping, Richard F. J., *Voor een handvol stuivers. Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders op de Groninger klei, 1770-1860* (Groningen 1995).
* Perton, Harry, Vier afleveringen over de peldegarstmolen en zijn opvolgers [te Groningen], in: *De Oosterpoorter* (Groningen 2004).
* Poppen, B. D., *Groninger molenhistorie, vijftig opstellen over historische aspecten van Groninger molens* (Uithuizen 2012).

Noten
1. Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RHC GrA). Toegang 1, inventarisnr. 16.
2. Harry Perton, Drie pel- en trasmolens aan het Winschoterdiep, in: *De Oosterpoorter* (Groningen mei 2004).
3. 1687 Register van de Staatsresolutie van de Provintie Stad en Lande 1595-1765, 585 rnr

Aan Geutje Jacobs van der Venne geaccordeert gedurende t Octrooij van de Stijfzelmakerije 't mudde weite tot 15 st te verimposten, zullende deeze penningen apart worden gecollecteert, en niet behoren onder t Gemaal. Eodem 1687.

4. RHC GrA. Raad van Groningen, 17 oktober 1699, p. 217.
5. Zie noot 2.
6. RHC GrA. Toegang 2, inventarisnr. 1011.
7. In 1752 wordt deze molen te Stroobos in de Groninger Courant vermeld. Afgebroken in 1752 (res. 26-9-1752), gekocht door Jelmer Steenhuisen, pelmulder tot Grijpskerk, die hem verkocht aan Berend Eijes en Claas Jans Pot, die de molen in Winsum weer wilden opbouwen, hetgeen verboden werd.
8. RHC GrA. Toegang 1, inventarisnr. 478.
9. RHC GrA. Toegang 3, inventarisnr. 1652.
10. Poppen, B. D., *De belasting op het gemaal in Stad en Ommelanden 1594-1856* (Uithuizen 2004), p. 278.
11. Zie noot 2.
12. Janßen, Dietrich, *Emder Mühlengeschichte* (Emden 1985)

Afb. 7. *De pelsteen van de standerdmolen in Bourtange is een kopie van die uit de standerdmolen te Ter Haar.*
(Foto W.O. Bakker, februari 1980)

Transcripties van de vermeldingen van pelmolens in de provincie Groningen tussen 1680 en 1846, een selectie

In het laatste deel van dit artikel worden enkele getranscribeerde teksten betreffende de pelmolens en de door de overheid daarvoor opgestelde resoluties en plakkaten weergegeven. In het Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven te Groningen zijn deze teksten, die het tijdperk 1680 tot 1846 bestrijken, in meerdere bronnen te vinden. Deze bronnen zijn te vinden bij Gedeputeerde Staten, Staten van Stad en Lande, Ommelander Staten, Raad van Groningen, Burgemeester en Wethouders van Groningen, alsmede in de Rechterlijke archieven. Bij de laatste betreft het een reeks namen van pelmulders, die vermeld worden in twee onderlinge verzekeringscontracten.

Enige verklarende woorden

Accorderen - overeenkomen, overeenstemmen; bewilligen, toestaan.
Affigeren, afficheren - aanplakken, aanslaan.
Affixie - aanplakking
Approberen - goedkeuren.
Difficulteren - bezwaren maken.
Inhaereren - aanhangen, aankleven; volharden.
Maintineren, mainteneren - handhaven, in stand houden.
Recommanderen - aanbevelen, aanprijzen.
Removeren - wegruimen.
Schepel - Een schepel was verdeeld in vier spint. Er gingen 4 schepel in een mud.
Verponding - een vorm van grondbelasting

1699, 17 oktober Raad van Groningen, pag. 217
in de marge: 'Jan Tedens ½ gras land accord. daerop een moolen te setten.'
Martis den 17. October 1699
Op het gemoveerde ter vergaderinge hebben de H.H. Heeren Borgemeesteren ende Raedt aen Jan Tedens en Cons. toegestaen een half gras landt af te graven van sodane acht grasen landt buiten Steentilpoorte ten Zuiden van het treckdiep gelegen, de Predicanten deser Stadt toebehorende als tegenswoordich bij Claes Hendricks meijer wize wordt gebruickt, om daerop een pelde garste molen te setten, voor welck gebruick van Landt hij 115 jaerlicks aen de Rentemeester der Predikanten goederen sal betalen 15 Car. Gl. en bovendien daervan dragende lasten als daer tegenswoordegh op liggen offte in het toekomende opgelegt mogen worden, met dien expresse beding dat de vorige mejer voor de afstant van dit halve gras landt voor de vier naest koomende jaeren geduirende sijn huire jaerlix sal mogen korten 7 Car. Gl 10 st. en wordt de Rentemeester Tiaden geauthoriseert om hem voor soo veele in de huire te verminderen, dies dat Jan Tedens en Cons. hetselve ½ gras landt eerst op haer kosten sullen afgraven en de sloot half van dit halve gras en half van het andere landt nemen, sullende de sloot en het toekomende bij jeder voor de gerechte halfscheit360 werden onderhouden, en soo buiten vermoeden muchte gebeuren dat dese Moolen quam af te branden of dat door ander ongelegentheijt muchte werden afgesleten, sal hij gehouden sijn het landt wederom in vorige staet te brengen als wanneer de betalinge van die daervoor belooffde penn sullen komen te asseren.

Afb. 8. *Gedrukt plakkaat van 31 maart 1704. (RHC GrA. Toegang 1, inventarisnr. 477)*

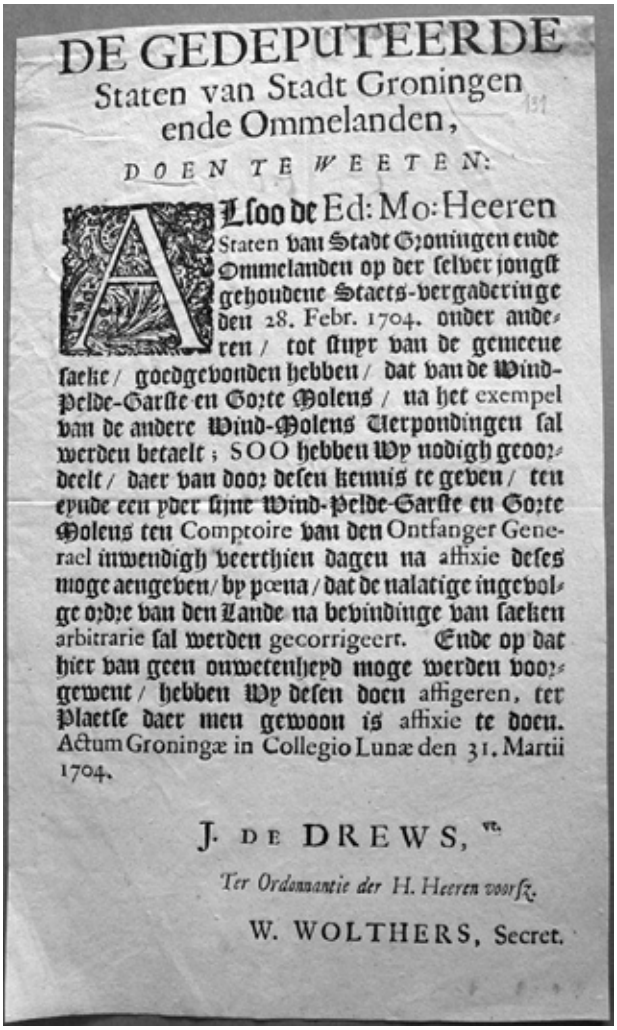

DE GEDEPUTEERDE
Staten van Stadt Groningen ende Ommelanden,
DOEN TE WEETEN:
ALsoo de Ed: Mo: Heeren Staten van Stadt Groningen ende Ommelanden op der selver jongst gehoudene Staets-vergaderinge den 28. Febr. 1704. onder anderen / tot stuyr van de gemeene saeke / goedgevonden hebben / dat van de Wind-Pelde-Garste en Gorte Molens / na het exempel van de andere Wind-Molens Verpondingen sal werden betaelt; SOO hebben Wy nodigh geoordeelt / daer van door desen kennis te geven / ten eynde een yder sijne Wind-Pelde-Garste en Gorte Molens ten Comptoire van den Ontfanger Generael inwendigh veerthien dagen na affixie deses moge aengeven / by pœna / dat de nalatige ingevolge ordre van den Lande na bevindinge van saeken arbitrarie sal werden gecorrigeert. Ende op dat hier van geen onwetenheyd moge werden voorgewent / hebben Wy desen doen affigeren, ter Plaetse daer men gewoon is affixie te doen. Actum Groningæ in Collegio Lunæ den 31. Martii 1704.

J. DE DREWS, Vt.
Ter Ordonnantie der H. Heeren voorsz.
W. WOLTHERS, Secret.

1710, 15 april Raad van Groningen, pag. 447
in de marge: 'Octroij tot een pelmolen toegestaan, verhuiringe van Lant daarbij.'
Martis den 15 April 1710
Gehoort het rapport van d'E.E. Heer Borgemeester Tamminga ende sijn Ed. Assessoren, hebbende ingevolge acte commissoriaal van den 10 April 1710 Peter Thomas ende Peter Dercks, over het setten van een pelmolen buiten de Ebbinge poorte, alsmede over de continuatie van de huyre van het landt, de predicanten Cassa toebehoorende, nevens de versoghte beklemming van dien, nader verstaan, ende met den sekren op approbatie geconvenieert, dat haar de settinge van een pelmolen soude werden toegestaan, ende sij in de oude huire d'selven gevoor 't gras hebben te continueren : mits voor de versochte beklemminge van dien te betalen twee hondert en vijftich Car. Gl. waar bij haar de vrijheit soude werden gegeven mede Tubacks stengels op de molen te mogen maken ook deselve aen anderen te verhuyren, onder hunne cautie voor de huire aen het Statenhuys. Waarover gedelibereert hebben de H. Heeren Borgemeesteren ende Raadt de Heeren Raadts gecommitteerden voor haaren genomen moeyte bedanckende haar het gerapporteerde laten welgevallen, onder het geconvenieerde geapprobeert.

1711, 13 mei Toegang 2 (Ommelander Archieven), inventarisnr. 1011, pagina 454
in de marge: 'Pel-meulens'
13 Maij 1711.
Is goedgevonden ende verstaan dat inkomstig geene pelmeulens buiten consent der Staaten sullen werden opgerigt, dog sal die tot Usquert onder handen sijnde volbouwd worden.

1714, 9 October Toegang 2, inventarisnr. 1012
in de marge: 'Peldegarste molen tot Esinge'
De Staaten verstaan dat de nieuws getimmerde peldegarste molen tot Esinge als tegens Staatse resol. geset, weder zal worden geremoveert, ten fine van de executie de Gedep. gelast.

1714, 15 Dec. Toegang 2, inventarisnr. 1012
in de marge: 'Peldegarste molen tot Esinge'
De Staaten accorderen aan Geert Conraads, om de gesette peldegarste meulen tot Esinge tegens de Staatse resol. van den 13 Maij 1711 gedaan, te zullen mogen behouden, en recommanderen de Ommel. de wederintrekkinge van die resol. waarbij permissie van de Staaten tot het setten van een molen verzogt moet worden.

1716, 12 Dec. Toegang 2, inventarisnr. 1012
in de marge: 'Consideratien op de pagt van 't gemaal'
Consideratien op de pagt van het gemaal.
Ad art. 1. Dat de Pagtenaren de vrijheid behoorden te hebben de cherchers van de molens te verplaatsen, ten minsten eenmaal in 't halve jaar met kennisse van de Gedep.;
de Ommel. approberen dit art.; de Stad difficulteert in 't zelve.
Ad art. 2. Dat een Pagtenaar een chercher die weldoet zal mogen belonen op de eene of andere maniere mits kennisse gevende aan de Gedep.
De Staaten approberen dit art.
De andere 7 articulen geapprobeert.

1723, 23 juni collectie W.J. Lietmeijer (1773 folio 55 en 56)
een akte op perkament, op de rugzijde staat vermeld: 'de pelmeule'
Verkoop van Pastoriegrondt van Uithuisen waar op Pelmeulen en de beijde Mulders Huisen tot Uithuisen zijn staande.
(Volgens gegevens van B. van der Veen Czn. is de pelmolen te Uithuizen in 1740 gebouwd door molenmaker Pieter Sibbels de Vries uit Groningen.)

1741, 14 februarij Toegang 2, inventarisnr. 1013
in de marge: pelmolen te Termunterzijl
De Heeren der Stad verwijzen de klagte over de oprigting van eenen pelmolen te Termunterzijl naar gecommitteerden tot de financien; de Heeren der Ommelanden zijn van oordeel dat het verzoek tot wegruiming van dien molen moet worden toegestaan.

1741, 16 februarij Toegang 2, inventarisnr. 1013
in de marge: pelmolen te Termunterzijl
Het verzoek tot wegruiming van eenen pelmolen te Termunterzijl gewezen naar de Gedeputeerden om, de klagte waar bevindende, de wegruiming te bewerkstelligen.

1749, december 19 - (P-3) Plakkaat tegen ontduiking van de opnieuw ingevoerde belasting op het gemaal, door koren naar de molen te brengen zonder aangifte te doen bij het collect.
RAG, SA 478; GAG 313r, II; PB 5324, IV. Interpretatie en ampliatie op 19-11750 (RAG, SA 478).
Plakkaat tegen de ontduiking van de opnieuw ingevoerde belasting op het gemaal, door koren naar de molen te brengen zonder aangifte te doen bij het collect.
Wy, Willem, Carel, Hendrik, Friso,
By der Gratie Gods, Prince van Orange en Nassau; etc., etc., etc.
mitsgaders
Gedeputeerde Staaten van Stadt Groningen ende Ommelanden
Doen te weeten.

Alsoo Wy ten seekersten geinformeert sijn geworden dat veele Ingesetenen ten Platten Lande sig niet ontsien om van tijd tot tijd koorn ter Molen te brengen / sonder daar van een Cedulle volgens de ordre te hebben gehaalt / veel minder des Lands geregtigheid / met goedvinden van Syn Doorlugtigste Hoogheid Den Heere Prince Erfstadhouder onlangs op nieuw op het Gemaal gesta-

Afb. 9. *Het gedrukt plakkaat van 22 januari 1731. (RHC GrA. Toegang 1, inventarisnummer 478)*

DE GEDEPUTEERDE
STATEN VAN STADT
GRONINGEN ENDE OMMELANDEN
DOEN TE WETEN.

H De van tijdt tot tijdt de pagt van het Gemaal
hoomt te verhalen/ met regenhaande alle mogelijke voorsorge / die tijdelijk
haar tegens met veele ongelegenheden te aangevoert/ en daar ontrent mede in
oberwegenge synde genomen / of niet door de gept of byeckstroom in de primo-
lens / en het by nagte malen van de boekweite mullers eenige fraudes omtrent
het Gemaal zouden konnen worden gepleegt/ en daarom by resolutie der Ed.
Mog. Heeren staten van Stadt en Lande van den 19 Januar. 1730. te goetgevonden
te verbieden/ dat in gene pelmolens of boekweite molens eenige steenen worden
mogen zijn/ waar mede hoogh hoode wooren gemalen/ en dat de boekweite millers by nagte niet
zouden mogen malen: het welke ook geen verbeteringe aan gemelte speries van pagt heeft aange-
bragt: en daar en boven hebben voorts Molenaars haar aan Ons by request geadreseert, en daar
tegens haare beswaarenissen voorgedragen / welke alle naauwkeurig onderlagt / en ter deliberatie van
de Ed. Mog. Heeren Staten zynde gebragt: so hebben de Heeren Staten van Stadt en Lande op Haar
Ed. Mog. Vergaderinge van den verleedenen Decemb. 1730. goetgevonden haare boorige resolutie van den
negentienden Januar. des selven Jaars nopens de steenen in de pelmolens en het malen der boek-
weite millers by nagte weder in te trekken / en te ordonneren en statueren:

Dat de pelmulders en boekweite millers ten allen tijden gehouden zullen zijn / de tyze onderzoek
van knechten aan de Pagtenaren met een Gerigte dienaar geadsisteert, toe te staan:

Dat defelve als voorsz. den nagts niet alleen gemelte onderzoek aan de boekweite millers huij-
zen daar gemalen wordt zullen mogen doen / maar dat de voorsz. boekweite millers gehouden zul-
len zijn aan de Pagtenaaren gradificeert met een Gerigts dienaar haare deuren te moeten openen / om
het onderzoek te doen / en zulks by sodane pœnaal als op de fraude felfs is gestatueert.

Dat voorts defen aan alle pelmulders en boekweitemulders op het aller rigoureuste worde verboden
om eenig ander hoon waar naemt het ook magte hebben / als tot haaren behoef gehoorende op in en
omtrent haare molens te hebben: en haar te verbreeden / om grenig hoon dat gemoolijk op de ad-
dienste komt molens worde gehouden / op haare molens te hebben en malen / by de verbeurte van een
hondert guldens boven de pœnalen in de particulaire ordonnantie op het Gemaal / en het Generaal pla-
caat uitgedrukt.

En voorts aan de pelmulders by defen verboden om geheel geen meelstenen in haare pelmolens te
mogen hebben / by defelve bynke.

En op dat niemant hier van eenige onwetenheit zal konnen voorwenden / zal defen tot een jederes
narigt / op de gewoone plaatsen worden aangeslagen. Gedaan ter Vergaderinge in Groningen Maan-
dag den 22 January 1731.

H. MUNTINGHE vt.
Ter Ordonnantie der Heeren voorsz.
A. ADRIANI, Secret.

Afb. 10. *Het gedrukt plakkaat van 3 december 1742. (RHC GrA. Toegang 1, inventarisnummer 478)*

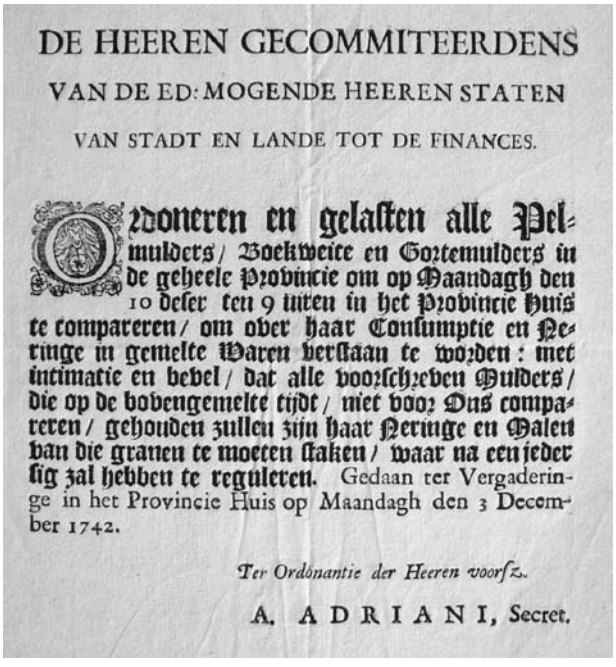

DE HEEREN GECOMMITEERDENS
VAN DE ED: MOGENDE HEEREN STATEN
VAN STADT EN LANDE TOT DE FINANCES.

Ordoneren en gelasten alle Pel-
mulders / Boekweite en Gortemulders in
de geheele Provincie om op Maandagh den
10 deser ten 9 uiten in het Provincie Huis
te compareren / om over haar Consumptie en Ne-
ringe in gemelte Waren verslaan te worden: met
intimatie en bevel / dat alle voorschreven Mulders /
die op de bovengemelte tijdt / niet voor Dus compa-
reren / gehouden zullen zijn haar Neringe en Malen
van die granen te moeten staken / waar na een jeder
sig zal hebben te reguleren. Gedaan ter Vergaderin-
ge in het Provincie Huis op Maandagh den 3 Decem-
ber 1742.

Ter Ordonantie der Heeren voorsz.
A. ADRIANI, Secret.

tueert / te hebben betaalt; in soo verre dat sig eenige persoonen ondervinden / ten einde sig de betaaling des te meer te ontrekken / sig van nabuurige of andere Moolens als waar onder gehoorig sijn / te bedienen.

Soo is 't, dat Wy hebben goedgevonden elk en een jegelijk wel ernstig te vermaanen en te gelasten / gelijk Wy doen by desen / om geen koorn van wat soort of onder wat naam of praetext het sou mogen sijn / ter Moolen om gemalen te worden / te brengen / bevoorens een Cedulle van den Collecteur sullen hebben ontfangen en 's Lands geregtigheid daar voor voldaan.
Dat ook niemand sig sal hebben te onderstaan sijn koorn op eenige andere Moolens te doen maalen / alleen waar onder gehoorig is / op dat de frauden des te beeter kunnen worden geweert.
Ordonneren en gelasten voorts alle de Molenaars ten platten Lande om geen koorn / onder wat naam of voorgeven het sou mogen sijn / op hun Moolens te ontfangen bevoorens de Cedulle van den Collecteur met de qantiteit en qualiteit van het gebragte koorn over een koomende / aen hen sal wesen getoont; by poena dat die geen soo bevonden mogt worden desen contrarie te hebben gedaan / sonder eenige conniventie op het rigoureuste conform de ordres van den Lande sullen worden gestraft.

Afb. 11. *1749, december 19 - (P-3) Plakkaat tegen de ontduiking van de opnieuw ingevoerde belasting op het gemaal door koren naar de molen te brengen zonder aangifte te doen bij het collect. (RAG, SA 478)*

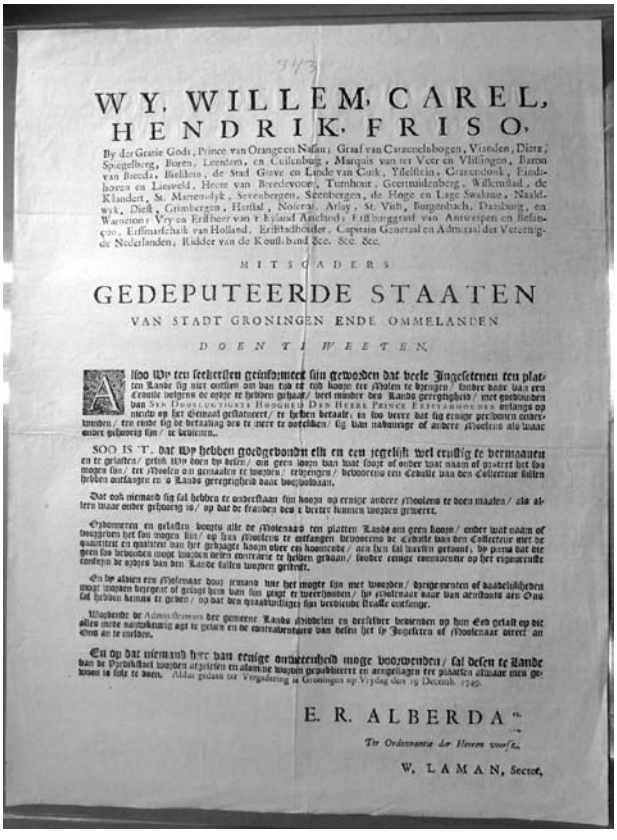

WY, WILLEM, CAREL,
HENDRIK, FRISO,

By der Gratie Gods, Prince van Oranjen Nassau, Graaf van Catzenelnbogen, Vianden, Diets, Spiegelberg, Buren, Leerdam, en Culemborg, Marquis van ter Veer en Vlissingen, Baron van Breeda, Bielkhoven, de Stad Grave en Lande van Cuyk, Ysselstein, Gratendonk, Sindhoven en Leuveld, Heere van Breedevoort, Turnhout, Geertruidenberg, Willemstad, de Klundert, St. Maartensdyk, Sevenbergen, Steenbergen, de Hoge en Lage Swalmen, Naaldwyk, Diest, Grimbergen, Herstal, Nolaral, Arlay, St. Vith, Bongenstuch, Dasburg, en Wanroi; Vry en Erfheer van 't Eyland Ameland; Erfburggraaf van Antwerpen en Befançon, Erfmarschalk van Holland, Erfstadhouder, Capitain Generaal en Admiraal der Vereenigde Nederlanden, Ridder van de Kouse band &c. &c. &c.

MITSGADERS

GEDEPUTEERDE STAATEN
VAN STADT GRONINGEN ENDE OMMELANDEN

DOEN TE WEETEN,

Alsoo Wy ten seekersten geinformeert sijn geworden dat veele Ingesetenen ten platten Lande sig niet ontsien om dan tot de tijd toe sy ter Molen te brengen / hunne baase van een Cedulle ingeven de egter te hebben gehaalt / het minder den Lands geregtigheid / met gedoubden van Syn Doorluchtigste Hoogheid Den Heere Prince Erfstadhouder ontlangs op nieuws op het Gemaal gestatueert / te hebben betaalt, en soo verre dat sig eenige persoonen ondervinden / ten einde sig de betaaling des te meer te ontrekken / sig van nabuurige of andere Moolens als waar onder gehoorig sijn / te bedienen.

SOO IS 'T, dat Wy hebben goedgevonden elk en een jegelijk wel ernstig te vermaanen en te gelasten / gelijk Wy doen by desen / om geen koorn van wat soort of onder wat naam of praetext het sou mogen sijn / ter Moolen om gemalen te worden / te brengen / bevoorens een Cedulle van den Collecteur sullen hebben ontfangen en 's Lands geregtigheid daar voor voldaan.

Dat ook niemand sig sal hebben te onderstaan sijn koorn op eenige andere Moolens te doen maalen / als alleen waar onder gehoorig is / op dat de frauden des te beeter kunnen worden geweert.

Ordonneren en gelasten voorts alle de Molenaars ten platten Lande om geen koorn / onder wat naam of voorgeven het sou mogen sijn / op hun Moolens te ontfangen bevoorens de Cedulle van den Collecteur met de qantiteit en qualiteit van het gebragte koorn over een koomende / aen hen sal worden getoont, by poena dat die geen soo bevonden mogt worden desen contrarie te hebben gedaan / sonder eenige conniventie op het rigoureuste conform de ordres van den Lande sullen worden gestraft.

En by aldien een Molenaar door jemand wie het mogte sijn met woorden / dreigementen of daadelijkheden mogt worden bejegent of gesogt hem van sijn pligt te weerhouden / hy Molenaar daar van aenstonts aen Ons sal hebben kennis te geven / op dat den quaadwilligen sijn verdiende straffe ontfange.

Wordende de Administrateurs der gemeene Lands Middelen en derselver bedienden op hun Eed gelast op dit alles mede nauwkeurig agt te geven en de contraventeurs van desen het sy Ingeseten of Moolenaar direct an Ons an te melden.

Aldus gedaan ter Vergadering in Groningen op Vrydag den 19 Decemb. 1749.

E. R. ALBERDA

Ter Ordonnantie der Heeren voorsz.

W. LAMAN, Secret.

En by aldien een Molenaar door jemand wie het mogte sijn met woorden / dreigementen of daadelijkheden mogt worden bejegent of gesogt hem van sijn pligt te weerhouden / hy Molenaar daar van aenstonts aen Ons sal hebben kennis te geven / op dat den quaadwilligen sijn verdiende straffe ontfange.
Wordende de Administrateurs der gemeene Lands Middelen en derselver bedienden op hun Eed gelast op dit alles mede nauwkeurig agt te geven en de contraventeurs van desen het sy Ingeseten of Moolenaar direct an Ons an te melden.
Aldus gedaan ter Vergadering in Groningen op Vrydag den 19 Decemb. 1749.
E. R. ALBERDA vt Ter Ordonnantie der Heeren voorsz.

1774, 12 december. Toegang 1, inventarisnr. 196, fol. 94v, 95r
in de marge: het request van de adm. Bos over de rogge en boekweite molenaars aan den Landsdag te brengen).
Maandag den 12 December 1774.
Gehoord het rapport van de Heeren Gecomm. tot de zaaken van het Westerquartier, zo geëxamineert hadden het request van den Administrator Bos den 16 juni 1774 ingediend, alsmede het request van de rogge en boekweite molenaars in het Westerquartier den 8sten deezer gepraesenteerd, beide tendeerende, om geene dan gepermitteerde steenen in de Pelmolens in deeze Provincie te willen gedoogen, en teffens de pelmulders te ontzeggen eenige boekweite molens te mogen houden, in bedenkinge geevende, het eerste point, als conform de placcaaten van den Lande, en tegens welker overtreedinge reeds mandaat was geëmaneerd, te passeeren, en het tweede point, als bij de wet niet genoegzaam bepaald, en egter voor de Provincie zeer nodig, bij propositie de Post de Heeren Staaten van deeze Provincie op morgen voor te draagen, om daarin te disponeeren, zoals ten nutte van deeze Prov. zullen bevinden te behooren. Waar over gedelibereert zijnde. Hebben de Heeren Gedeputeerden zig met het geproponeerde geconformeert.

1823, 9 april
RESOLUTIE van den Minister van staat, belast met de generale directie der ontvangsten, wegens de misbruiken in de heffing op het gemaal.
Van den 9den April 1823.
De Minister van staat, heeft aan de directeurs der directe belastingen, in- en uitgaande regten en accijnsen te kennen gegeven:
1e. Dat de bepaling van art. 7 der wet op het gemaal niet van toepassing is op het graan, dat tot mesting en voeding van het vee wordt aangegeven, hetwelk altijd van consent-biljetten moet voorzien zijn, ook zelfs beneden de vijf schepels; strekkende zich de faciliteit van art. 7 alleen uit tot granen, welke primitief onbelast zijn, gelijk boekweit, haver, garst, maar geenszins tot tarwe, rogge of spelt, hoezeer met onbelaste granen, tot voeding van het vee, vermengd.

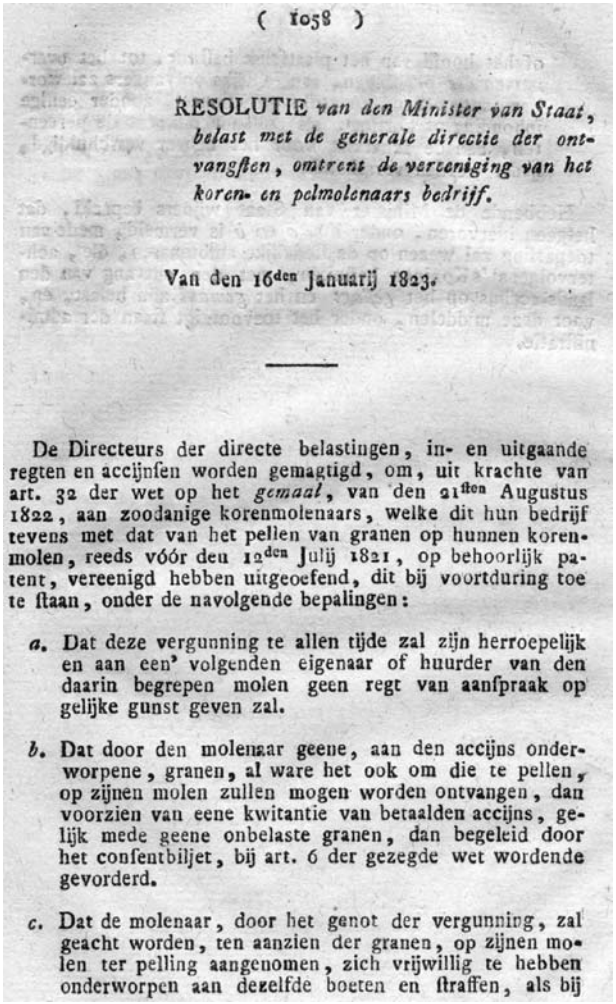

(1058)

RESOLUTIE *van den Minister van Staat, belast met de generale directie der ontvangſten, omtrent de vereeniging van het koren- en pelmolenaars bedrijf.*

Van den 16den Januarij 1823.

De Directeurs der directe belastingen, in- en uitgaande regten en accijnſen worden gemagtigd, om, uit krachte van art. 32 der wet op het *gemaal*, van den 21ſten Augustus 1822, aan zoodanige korenmolenaars, welke dit hun bedrijf tevens met dat van het pellen van granen op hunnen korenmolen, reeds vóór den 12den Julij 1821, op behoorlijk patent, vereenigd hebben uitgeoefend, dit bij voortduring toe te ſtaan, onder de navolgende bepalingen:

a. Dat deze vergunning te allen tijde zal zijn herroepelijk en aan een' volgenden eigenaar of huurder van den daarin begrepen molen geen regt van aanſpraak op gelijke gunst geven zal.

b. Dat door den molenaar geene, aan den accijns onderworpene, granen, al ware het ook om die te pellen, op zijnen molen zullen mogen worden ontvangen, dan voorzien van eene kwitantie van betaalden accijns, gelijk mede geene onbelaste granen, dan begeleid door het conſentbiljet, bij art. 6 der gezegde wet wordende gevorderd.

c. Dat de molenaar, door het genot der vergunning, zal geacht worden, ten aanzien der granen, op zijnen molen ter pelling aangenomen, zich vrijwillig te hebben onderworpen aan dezelfde boeten en ſtraffen, als bij

(1059)

voornoemde wet zijn vastgeſteld, met opzigt tot de granen, welke op de molens worden bezorgd om te worden gemalen, en

d. Dat de vergunning zal worden ingetrokken, zoodra de molenaar bevonden mogt worden daarvan eenig misbruik te hebben gemaakt.

Afb. 12 (a en b). *Publicatie in:* Bijvoegsel tot het Staatsblad en Officieel Journaal van het Koninkrijk der Nederlanden of Besluiten, Resolutien, Dispositien [etc. etc.] uitgevaardigd en gegeven door Zijne Majesteit den Koning etc., etc., te Dordrecht bij Blussé en Van Braam 1823.

2e. Dat aan de molenaars niet kan worden belet het pellen van ruwe spelt, dan alleen aan de zoodanigen, welke daartoe, volgens art. 32 der wet op het gemaal, van de administratie nog geene permissie, onder de noodige voorzieningen, hebben gekregen, of welke het bedrijf van pelmolenaars, niet hebben uitgeoefend voor den 12den Julij 1821, op behoorlijk patent, en dat mitsdien het pellen van spelt moet worden belet aan al de molenaars, die de bij art. 32 der wet gevorderde vereijschten niet bezitten.
3e. Dat de gepelde spelt in geen geval vrijdom van de belasting op het gemaal heeft, hoezeer ook vermengd met onbelaste granen en tot voeding of mesting van vee aangegeven wordende, vermits art. 2 die vrijstelling wel toestaat voor de spelt, doch geenszins meer voor de gepelde spelt, en dat mitsdien voor graan tot mesting, waaronder zich de gepelde spelt bevindt, de belasting zal moeten worden betaald.
(Opgenomen in: Bijvoegsel tot het Staatsblad en Officieel Journaal van het Koninkrijk der Nederlanden of Besluiten, Resolutien, Dispositien [etc. etc.] uitgevaardigd en gegeven door Zijne Majesteit den Koning etc., etc., te Dordrecht bij Blussé en Van Braam 1823. Pag. 1256 e.v.).

23 December 1830 *Nieuw Reglement op het Gemaal*.
BWvG. Toegang 1399, inventarisnr. 3143
met 8 inleidende artikelen en aansluitend het Reglement, met 4 afdelingen, samen 70 artikelen, afgedrukt op ± A5 formaat in: *Publicatie der Secretarie der stad Groningen 1830*
Publicatie van Burgemeester en Wethouderen der stad Groningen, houdende bepalingen ten aanzien der invoering van Nieuwe Stedelijke Belastingen, met 1e Januari 1831; alsmede een nieuw Reglement op het Gemaal.
Gearresteerd den 23 December 1830. Hieruit artikel 57:

Verpligting der pelmolenaars.
57.) De pelmolenaars (waarvoor gehouden worden de zoodanige, die garst of haver van den bast afscheiden, en in verschillende gedaanten, ten bijzonderen gebruike, vervaardigen) zullen geene tarwe of rogge, op of bij hunne molens, mogen hebben, veelmin dezelve op eenigerhande wijze, het zij geheel of gedeeltelijk, mogen pellen of raspen.
En zullen dezelve, in geval van vermoeden, dat zij eenige tarwe of rogge, bij of op hunne molens, mogten hebben, de visitatie, zoo in hunne huizen, stallingen, lootsen, schuren. werven, als op hunne molens, onderhevig zijn, zonder dezelve eenigins te mogen hinderen of tegengaan.

Toegang 1399 inventarisnummer 186, pag. 323
(gemeente Groningen)
4 September 1845
No. 3.
in de marge: 'Aanschrijving om zonder tusschenkomst van het Departement van Financien, geene vergunning te verleenen aan pel- koorn- en moutmolenaars en hunne molens tevens tot andere einden te bezigen.'
Burgemeester en Wethouderen der Stad Groningen;
Gezien eene missieve van Heeren Gedeputeerde Staten de 26 Augustus ll. no. 6, houdende, naar aanleiding eene missive van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 14 daarbevorens nr. 109 (1e afd.), uitnoodiging, om te zorgen, dat door deze Vergadering geene vergunning worden verleend aan pelkoorn- en moutmolenaars, om hunnen molen tot andere

einden tevens te mogen bezigen, zonder tusschenkomst van het Departement van Financien, als kunnende doen gegemeld Departement, tet voorkoming van misbruik in dat geval zoodanige voorwaarden aan het tweeledig gebruik van den molen worden verbonden, als hetzelve zal vermeenen te behooren.
Hebben besloten dezelve voor notificatie aan te nemen.

1846 BWvG. Toegang 1399, inventarisnr. 183, pag. 216-21
'Kantt: Door den Minister van Financien aan W. S. Smit vergunning verleend tot het oprigten van een pelmolen te Noorderhoogebrug onder Groningen.'
18 Mei 1846 No. 1.

Burgemeesteren en Wethouderen der Stad Groningen Gelezen eene Resolutie van Heeren Gedeputeerde Staten dezer Provincie gedagteekend den 12 Mei 1846 no. 9, ten geleide van een afschrift van eene resolutie van Zijne Excellentie den Minister van Financien van den 1 daartevoren no. 41 (afd. accijnsen) waarbij aan Willem Christiaans Smit, pelmolenaar wonende te Oosternieland, uit kracht van 's Konings daartoe verstrekte qualificatie, vergunning wordt verleend, onder de in resolutie vervatte bepalingen, een pelmolen opterigten in de nabyheid der Stad Groningen, op een stuk grond buiten de Ebbingepoort by de Noorderhoogebrug, kort bij het daar staande tolhuis (voormalig).
Hebben besloten dezelve voor notificatie aan te nemen.

Samenvatting
In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de in de loop der eeuwen in de provincie Groningen gebouwde pelmolens. Aandacht wordt besteed aan de eerste pelmolen die in 1680 in de stad Groningen werd gebouwd. Enkele pelmolens die in de provincie werden gebouwd, worden nader toegelicht. Tevens wordt aandacht geschonken aan de invloed van de belasting op het gemaal op de pelmolens, evenals de Franse overheersing.

Pellen is het verwijderen van het harde vliesje om de gerstkorrel. Het pellen gebeurde aanvankelijk met rosmolens. Door windmolens in te richten voor het pellen, werd een veel hogere productie bereikt. De enige beperkende factor was de windkracht, die voor het pellen wel minimaal 5 Beaufort moest bedragen.

De bouw van de eerste windpelmolen in de Nederlanden gebeurde zeer waarschijnlijk in 1638 in Zaandijk met medewerking van Sebastiaan Fols, een uit Duitsland gevluchte Mennoniet. Aangenomen wordt dat hij de techniek van het pellen heeft meegebracht uit zijn geboorteland. Ruim veertig jaar later, in 1680, werd te Groningen de eerste pelmolen gebouwd. Ruim een eeuw later, in 1811, stonden er nog steeds vier pelmolens in het gebied van de stad Groningen.

Ook in de provincie verrezen er pelmolens. Het provinciaal bestuur besloot in 1711, dat er geen pelmolens buiten hun 'consent' mochten worden opgericht. In 1752 waren er reeds 30 pelmolens in de provincie gebouwd.

De in de provincie Groningen in 1594 ingevoerde belasting op het gemaal bepaalde dat op het malen van rogge en tarwe belasting werd geheven. Gerst en boekweit werden niet belast. Om fraude te voorkomen en controle gemakkelijker te maken, mochten malen en pellen niet in één molen plaatsvinden. De pelmolens mochten dan ook alleen van pelstenen worden voorzien.

Tussen 1770 en 1810 werden er nauwelijks nieuwe pelmolens gebouwd. Uit de molentelling van 1809 blijkt dat er in dat jaar 37 pelmolens in de provincie stonden. Een belangrijke oorzaak van de afname van de bouw van pelmolens is de introductie van de aardappel.

Ook de Franse overheersing in 1810 was van invloed op de pelmolens. Aangezien de Franse wetgeving van toepassing werd, waarin geen belasting op het gemaal was opgenomen en evenmin de verplichte scheiding van pel- en maalmolens, werd het de molenaars toegestaan zowel pel- als maalstenen in hun molens te hebben. In 1814 werd die vrijheid door Koning Willem I weer teruggeschroefd en moesten de molenaars kiezen hoe ze verder wilden, waarna òf de pel- òf de maalstenen werden verzegeld. Ook de belasting op het gemaal werd opnieuw ingevoerd, maar na felle protesten in 1816 weer afgeschaft. Lang duurde dit niet, want op 21 augustus 1821 werd de belasting opnieuw ingevoerd, doch nu landelijk.

Na de definitieve afschaffing van de belasting in 1855 kregen de molenaars volledige vrijheid voor hun bedrijfsvoering, zodat er in 1856 in de gehele provincie Groningen 222 koren- en pelmolens konden worden geteld. Daarna werden er nog nieuwe koren- en pelmolens gebouwd. De eerste pelmolen in de havenstad Emden werd in 1698 gebouwd.

Het artikel vervolgt met een chronologisch overzicht van de pelmolens in de provincie Groningen, waarin alleen de eerst gebouwde pelmolen ter plaatse wordt vermeld. De gegevens zijn afkomstig van de Groninger archieven, alsmede van de door de heer B. van der Veen Czn. samengestelde fiches van de Groninger molens (archief De Hollandsche Molen).
Het artikel wordt afgesloten met een weergave van enkele getranscribeerde bronteksten betreffende de pelmolens en de door de Groninger overheid daarvoor opgestelde resoluties.
ET

Summary
In this article an overview is presented of the hulling mills built in the province of Groningen over the centuries.

Attention is given to the first hulling mill that was built in the town of Groningen in 1680. Some hulling mills that were built in the province are described in more detail. Attention is also paid to the influence of the milling tax and the French occupation.

Hulling is the removal of the hard seed coat from the barley grain. Hulling was initially done with horse mills. By installing hulling equipment in windmills, a much higher production was achieved. The only limiting factor was the force of the wind, which for hulling had to be at least 5 Beaufort.

The construction of the first wind-powered hulling mill in The Netherlands took place most likely at Zaandijk in 1638 with the cooperation of Sebastiaan Fols, a Mennonite refugee from Germany. It is believed that he brought the technique of hulling with him from his native country. More than 40 years later, in 1680, the first hulling mill was built in Groningen. More than a century later, in 1811, there were still four hulling mills in the vicinity of the town of Groningen.

In the province hulling mills were erected too. In 1711, the provincial government decided that no hulling mills were to be built without their consent. In 1752 there already 30 hulling mills had been built in the province.

The milling tax, enacted in the province of Groningen in 1594, required that taxes had to be paid on milling rye and wheat. Barley and buckwheat were not taxed. In order to prevent fraud and to make monitoring easier, milling and hulling were not allowed in one and the same mill. The hulling mills were only allowed to be equipped with hulling stones.

Between 1770 and 1810 hardly any new hulling mills were built. The mill census of 1809 showed that in that year there were 37 hulling mills in the province. A major cause of the decrease in the construction of hulling mills is the introduction of the potato.

The French occupation was also of influence on the hulling mills. The fact that the French legislation, which did not include a milling tax or a mandatory separation between grinding and hulling mills, became applicable, meant that millers were now allowed to have milling stones as well as hulling stones in their mills. In 1814 this freedom was reversed by King William I and the millers had to make a choice as to how they wanted to continue, after which either the millstones or the hulling stones were sealed. The milling tax was also reintroduced, but abolished again after fierce protests in 1816. This did not last long, however, because the tax was introduced once again on August 21, 1821, but now nationwide.

After the final abolition of the milling tax in 1855 the millers got complete freedom for their business, resulting in a total number of 222 corn and hulling mills in the province of Groningen in 1856. Still more corn and hulling mills were built after this year. The first hulling mill in the German harbour town of Emden was built in 1698.

The article continues with a chronological overview of the hulling mills in the province of Groningen, mentioning only the first hulling mill on each location. The data come from the Groningen Archives and from the inventory cards of Groningen windmills compiled by B. van der Veen Czn. (Archives of the Society “De Hollandsche Molen”).

The article concludes with the reproduction of some transcribed source texts on hulling mills and the milling resolutions issued by the Groningen government.
LvdD